

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

ДЕЛЕНКО ВАЛЕНТИНА БОГДАНІВНА

УДК 373.2.015.31-044.352:82-93(477)"19/20"

**УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
(друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, м. Дрогобич.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Карпенко Ореста Євгенівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
професор кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти, м. Дрогобич

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Богданець-Білоskalенко Наталія Іванівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач відділу навчання мов
національних меншин та зарубіжної літератури,
м. Київ

кандидат педагогічних наук, доцент
Рого Ганна Іванівна,
Закарпатський інститут
післядипломної педагогічної освіти,
завідувач кафедри дошкільної, початкової
та інклюзивної освіти, м. Берегово

Захист відбудеться «26» травня 2023 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.051.01 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за адресою: м. Івано-Франківськ, вул. Чорновола, 88, Науковий парк “Прикарпатський університет”.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 79.

Автореферат розісланий «24» квітня 2023 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. П. Цюняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Реформування вітчизняної системи освіти позначене маркерами євроінтеграції, демократії, технологізації, універсального дизайну, особистісно орієнтованого виховання, педагогіки партнерства, розвитку індивідуальності, креативності, толерантності тощо. Ці виклики відображені у законодавчих і нормативних документах: Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 роки (2014), Концепції розвитку дошкільної освіти (2020), Законі України «Про освіту» (2017), «Базовому компоненті дошкільної освіти» (2021) та ін. Зокрема, в основу «Державного стандарту дошкільної освіти» (2021) покладено «ідеї гуманістичної педагогіки, спрямовані на гуманне ставлення до дитини», «ідеї про використання казки та гри у гармонійному розвитку особистості», а серед базових принципів його реалізації – демократичність; рівний доступ до якісної дошкільної освіти кожній дитині, освіти без дискримінації за будь-якими ознаками; соціально-педагогічне партнерство громади та всіх учасників освітнього процесу тощо. Актуальність досліджуваної проблеми в сучасному освітньому середовищі зумовлена також випадками вияву агресії, булінгу, аутсайдерства й цькування через неприйняття відмінностей, зокрема, в умовах інклюзії.

Дієвим засобом виховання толерантності у дітей дошкільного віку є дитяча література другої половини ХХ – початку ХХІ ст., оскільки художнє слово позитивно впливає не тільки на свідомість, а й почуття і вчинки дитини, допомагає усвідомити людські взаємини, норми поведінки тощо. У зв'язку із цим, актуалізується питання дослідження педагогічного потенціалу поетичних і прозових творів окресленого періоду в історичній ретроспективі на предмет підвищення ефективності виховання толерантності у дошкільників.

Як зазначали педагоги минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтесорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо), у дошкільний період важливими є: прищеплення дитині уявлень про право на свободу; вплив на емоційно-вольову сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи, адже вони залучають до добра, краси, людяності.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури засвідчив значну увагу вчених до таких підходів в освіті, як: філософія людино-, дитиноцентризму (В. Кремень, О. Квас, О. Савченко), педагогіка діалогу (В. Сухомлинський), педагогіка добра (І. Зязюн), гуманна педагогіка (Ш. Амонашвілі), особистісно орієнтоване виховання (І. Бех), педагогічна етика та естетика (Г. Васянович), психологія толерантності (В. Павленко, М. Мельничук), педагогіка толерантності (О. Безкоровайна, Ю. Тодорцева), формування високоморальної людини на засадах національних цінностей (О. Сухомлинська, М. Стельмахович) та ін. Ці та інші дослідження здебільшого охоплюють шкільний чи юнацький вік і лише опосередковано стосуються дошкільної освіти, яку вважають визначальною у формуванні особистості.

Нині в Україні існує незначна кількість літературознавчих досліджень художніх текстів, написаних для дітей. Наукові розвідки стосуються переважно історії літератури, значно менше – теорії чи поетики дитячої літератури (Н. Богданець-Білокаленко, У. Гнідець, Т. Качак, Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерська, О. Папуша та ін.). Ще рідше трапляються компаративні студії, присвячені дитячій літературі (І. Олійник, Т. Романко, Б. Салюк). Увагу науковців часто привертають великі прозові твори дитячої літератури (О. Будугай, Н. Резніченко), дещо менше – лірична творчість, зокрема, поезії для дітей та їх використання в освітньому контексті. Сучасну дитячу літературу, її значення у вихованні молоді та освітньому процесі аналізують У. Баран, О. Деркачова, В. Кизилова, Л. Овдійчук, О. Смолінська та ін. Про її використання в організації художнього читання і розповідання дітям дошкільного віку йдеться у працях Л. Артемової, О. Білан, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Карпинської, О. Лещенко, О. Монке та ін. Питання змісту категорії толерантності висвітлені у працях таких авторів, як: Ю. Іщенко, В. Пісоцький, Н. Сербіна, Ю. Терещенко, П. Яроцький та ін. Потенціал дошкільного дитинства з формування фундаментальних загальнолюдських якостей обґрунтовано М. Богомоловою, Л. Божович, О. Кульчицькою, В. Котирло, С. Ладивір, Л. Шибицькою та іншими вченими. Сучасні дослідники акцентують на особистісно-діяльній складовій становлення дошкільників, зокрема, й вихованні толерантності (Н. Грама, О. Кононко, К. Крутій, Н. Лисенко, Т. Піроженко, Т. Поніманська, О. Семенов, Н. Скрипник, Т. Степанова та ін.), а також формуванні толерантності майбутніх фахівців у закладі вищої освіти (Т. Білоус, Ю. Тодорцева); підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності у дітей (В. Ляпунова).

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю подолання наявних суперечностей між:

- значним виховним потенціалом української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та її недостатньою репрезентацією в історичному-педагогічному дискурсі;
- сучасними суспільними викликами щодо реформування системи дошкільної освіти на засадах педагогіки толерантності і недостатнім урахуванням історико-педагогічного досвіду її організації та змістового наповнення;
- необхідністю використання української дитячої літератури для формування ключових компетентностей у дітей відповідно до Стандарту дошкільної освіти (2021) та відсутністю належного науково-методичного супроводу цього процесу;
- потребою впровадження інноваційних технологій виховання толерантності у роботі з дітьми дошкільного віку з урахуванням національних традицій українського суспільства та сучасною освітньою практикою у закладі дошкільної освіти (ЗДО).

Тому виникла потреба у дослідженні історичного досвіду дошкільного виховання в Україні з урахуванням сучасних суспільних викликів; визначення інноваційних методів, прийомів і форм

його організації; виявлення педагогічного потенціалу дитячої літератури для підвищення його ефективності. Це зумовило вибір теми дисертації «**Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233). Тему дисертації затверджено Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 2 від 20 жовтня 2015 року), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 3 від 29 березня 2016 року).

Мета дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні педагогічного потенціалу української дитячої літератури другої половини XX – початку XXI ст., актуалізації історико-педагогічного досвіду виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Уточнити сутність основних понять та вивчити стан окресленої проблеми в історико-педагогічній науці.
2. Виокремити етапи розвитку теорії та практики виховання толерантності засобами української дитячої літератури другої половини XX – початку XXI ст. у дітей дошкільного віку.
3. Проаналізувати й конкретизувати педагогічний потенціал української дитячої літератури у межах досліджуваного періоду.
4. Охарактеризувати зміст і специфіку поетичних та прозових творів української дитячої літератури окресленого періоду на предмет їх використання у ЗДО для виховання толерантності дошкільників.
5. Вивчити стан розв'язання обраної проблеми у сучасній практиці закладів дошкільної освіти та окреслити перспективи впровадження результатів дослідження.

Об'єкт дослідження – виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – українська дитяча література другої половини XX – початку XXI ст. як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використано такі **методи дослідження:**

загальнонаукові – вивчення філософських, психолого-педагогічних, навчально-методичних джерел, дисертаційних робіт, інтернет-ресурсів, а також аналіз, синтез, порівняння, узагальнення й систематизація матеріалів – для виявлення стану розробки досліджуваної проблеми в історико-педагогічній науці; визначення категоріального апарату; виявлення прогресивних ідей щодо використання віршованих і прозових творів української дитячої літератури другої половини XX –

початку XXI ст. у вихованні толерантності у дітей дошкільного віку; висвітлення різних підходів до еволюції окресленої проблеми; аналізу нормативно-правового забезпечення дошкільної освіти України у досліджуваній період;

історичні – хронологічний, структурно-історичний, прогностичний – уможливили виявлення особливостей виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури відповідно до визначених хронологічних меж;

емпіричні – праксиметричний – для вивчення методів та форм використання дитячої літератури визначеного періоду у вихованні толерантності у дошкільників; опитування педагогів ЗДО з допомогою Google Forms та аналіз його результатів (кількісний і якісний) – для вивчення стану проблеми у практиці дошкільної освіти; прогностичний – для проєктування перспектив упровадження результатів дослідження в освітній процес сучасних ЗДО.

Хронологічні межі дослідження. Дослідження охоплює другу половину XX – початок XXI ст. Визначення таких меж пов'язане з тим, що саме у цей період помітний значний поступ системи дошкільної освіти, удосконалення форм та методів виховання, збагачення жанрово-тематичної системи в українській дитячій літературі, що пов'язані з відповідними суспільно-історичними трансформаціями в Україні. Окрім того, у 1959 році Генеральною Асамблеєю ООН проголошено «Декларацію прав дитини», де пропагується її захист від різних форм дискримінації. У 50-80-их роках XX ст. толерантність в Україні розуміється як терпимість/слухняність у різних сферах суспільного життя, в освіті, художній дитячій літературі, що може слугувати засобом виховання цих рис.

У 90-их роках XX ст. вперше на міжнародному рівні зафіксовано поняття толерантності у «Декларації принципів толерантності» (резолюція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р.), де головним інструментом виховання виступає система освіти; відповідно толерантність передбачає визнання адекватного сприйняття відмінностей між людьми й активність на засадах гуманізму, свободи та духовних пріоритетів. З відродженням національної системи освіти у дитячій художній літературі акцентується на психологічному портреті дитини, її внутрішньому світі, соціальному оточенні та взаємодії з іншими людьми, розумінні й повазі.

Важливим у дослідженні є сучасний період активного розвитку освітньої інноватики у руслі євроінтегрування, педагогіки толерантності, партнерства у закладах дошкільної освіти у зв'язку із впровадженням Державного стандарту дошкільної освіти (2021), у якому на засадах компетентнісного підходу окреслені вимоги до результатів освіти дитини дошкільного віку відповідно до міжнародних стандартів якості.

Джерельна база дослідження – фонди Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України, результати наукових досліджень філософів, педагогів, психологів, літературознавців; педагогічні

часописи; нормативно-правові документи з розвитку вітчизняної школи; історико-педагогічна література досліджуваного періоду; ресурси Інтернету тощо.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*:

в історико-педагогічній науці *здійснено* цілісне висвітлення виховного потенціалу української дитячої літератури з виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) з урахуванням сучасних викликів;

вивчено стан досліджуваної проблеми в історико-педагогічній науці та сучасній практиці дошкільної освіти; *визначено* етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; *обґрунтовано* методи виховання толерантності у дітей дошкільного віку (формування свідомості, емоційного розвитку та самовиховання, організації діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків); *розкрито* значення прозових і поетичних творів досліджуваного періоду як засобів у вихованні толерантності в дітей дошкільного віку та специфіку цих творів (запозичення сюжетів, образів; сталість світобудови та правил гри; казково-міфологічна модель часопростору; інтертекстуальність; інноваційність та креативність у використанні зображувального арсеналу методів і прийомів; урахування особливостей цільової аудиторії дошкільного дитинства; актуалізація національних та інтернаціональних ідей, зокрема, в розвитку жанрово-тематичних тенденцій; особливості образу головного персонажа тощо); *з'ясовано* найбільш поширені типи інтолерантності у сучасних ЗДО; *окреслено* пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги досліджуваного періоду;

уточнено сутність понять «толерантність/інтолерантність» «рівні толерантності», «толерантні відносини», «виховання толерантності у дітей дошкільного віку», «комунікативне толерантне середовище ЗДО», «дитяча література», «література для дітей»;

конкретизовано підходи до виховання толерантності у дошкільників (гуманістичний, компетентнісний, особистісно орієнтований, педагогічний, психологічний);

удосконалено методичний супровід виховання толерантності у дітей засобами дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;

подальшого розвитку набули положення щодо підготовки педагогів до виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами прозових і віршованих текстів досліджуваного періоду з урахуванням суспільних викликів, а також їх використання у практиці післядипломної педагогічної освіти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості їх використання в організації освітнього процесу в ЗДО України, під час проведення занять, написання навчальних і методичних посібників, довідників з дошкільної педагогіки, удосконаленні технологій

дошкільного виховання. Розроблено методичний посібник «Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів». Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці спецкурсів і спецсеминарів для студентів закладів вищої освіти; педагогами у практичній роботі з дітьми у ЗДО.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка 3157-11 від 27.12.2022 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол №4 від 20.12.2022 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 19 від 15.12.2022 р.), Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (протокол № 13 від 16.12.2022 р.), Закладу дошкільної освіти (дитячий садок) № 43 Львівської міської ради (протокол № 3 від 14.12.2022 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях і семінарах: *міжнародних* – «Sacrum et profanum в культурі» (3–4 листопада 2015 р., м. Львів), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (30–31 березня 2016 р., м. Дрогобич), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції (12–13 травня 2016 р., м. Львів), «Підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах трансформації суспільного устрою та інтегрування України в європейський простір» (26–29 травня 2016 р., м. Івано-Франківськ), «Іван Франко: Я єсть пролог...» (до 160-річчя від дня народження) (22–24 вересня 2016 р., м. Львів), «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (6–7 квітня 2017 р., м. Кам'янець-Подільський), «Актуальні проблеми та перспективи розвитку дошкільної освіти і професійної підготовки педагогічних кадрів у контексті євроінтеграційних процесів» (12–13 травня 2016 р., м. Чернівці), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (16–17 червня 2017 р., м. Одеса), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (20–22 вересня 2017 р., м. Івано-Франківськ), «Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія та практика» (28–29 вересня 2017 р., м. Дрогобич), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (5–6 жовтня 2017 р., м. Умань), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (26–27 жовтня 2017 р., м. Дрогобич), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (11–12 жовтня 2018 р., м. Умань), «Освітологія – 2022. якість університетської освіти: міждисциплінарний дискурс» (20 квітня 2022 р.), «Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи» (02–03 червня 2022 р., м. Тернопіль); *всеукраїнських* – «Сучасна педагогіка і психологія: від теорії до практики» (26–27 серпня 2016 р., м. Запоріжжя),

«Дитяча книжка в сучасному освітньому просторі: реалії та перспективи» (20–21 жовтня 2016 р., м. Кам'янець-Подільський), «А що там за лісом?: Філософія для дітей. В.О. Сухомлинський у діалозі з сьогоденням» (22 вересня 2017 р., м. Житомир), «Формування громадянськості як якості особистості засобами освітньої діяльності: реалії, проблеми та перспективи» (28–29 вересня 2017 р., м. Глухів), «Наукова молодь –2017» (14 грудня 2017 р., м. Київ); *звітних і регіональних* – «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в системі неперервної освіти» (м. Дрогобич, 2016), «Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності» (20 січня 2017 р., м. Львів), «Формування комунікативної культури майбутніх вихователів дітей дошкільного віку» (10 травня 2017 р., м. Дрогобич), «Ідея наступності у формуванні мовленнєвих компетентностей дошкільників і молодших школярів» (2017, м. Дрогобич); *кафедральних* – «Використання інноваційних підходів у проведенні педагогічної практики» (кафедра початкової та дошкільної освіти ЛНУ імені Івана Франка, 2021, м. Львів).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 16 публікаціях, з яких 5 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому виданні, 1 – методичний посібник і 9 – публікації у збірниках матеріалів конференцій.

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації наукові результати здобуто самостійно. У статті, підготовленій у співавторстві з Н. Ростікус, автору належить аналіз толерантної спрямованості віршованих творів української дитячої літератури. Ідеї співавтора у дисертації не використано.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного із них, загальних висновків, списку використаних джерел (283 позиції, із них 30 – іноземними мовами) та 7 додатків на 49 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінки, основний текст викладено на 194 сторінках. Робота містить 5 таблиць і 10 рисунків (на 11 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі; розкрито методи, джерельну базу дисертації; конкретизовано наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; подані відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження; окреслено структуру та обсяг роботи.

У першому розділі «**Теоретичні засади виховання толерантності у дітей дошкільного віку**» висвітлено теоретичні засади виховання толерантності у дітей дошкільного віку на основі компетентнісного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, цілісного, педагогічного і психологічного підходів; проаналізовано й уточнено зміст базових понять дослідження та окреслено основні етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).

Наукові розвідки дають підстави стверджувати, що чільне місце в дослідженнях проблеми виховання толерантності належить духовній свободі, критиці дискримінації та формуванню терпимості (Платон, Демокрит, Арістотель, Геродот, Ю. Шрейдер та ін.). Терпіння (терпимість) у народній педагогіці вважаються важливими моральними якостями особистості. На законодавчому рівні проблему толерантності врегульовано у Міжнародному пакті про цивільні і політичні явища, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Декларації про права народів на мир, Конвенції ООН про права дитини, Декларації щодо заходів по ліквідації міжнародного тероризму, Конвенції та Рекомендаціях ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, Декларації прав людини та ін. Правовою базою для розвитку цієї проблеми в нашій країні стали Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепція безперервної системи національного виховання, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», Національна програма «Діти України», в яких знайшли відображення проблеми демократизації та гуманізації різних сторін життя сучасного суспільства і системи освіти.

Теоретичну основу дослідження проблеми склали: культурно-історична теорія розвитку особистості; особистісно-орієнтований підхід до виховання (І. Бех, О. Коберник, Н. Ничкало, В. Оржеховська, Т. Поніманська, Р. Пріма, О. Савченко, Н. Гавриш, О. Сухомлинська); положення філософської і психолого-педагогічної науки про сутність гуманізму і гуманізацію виховання (Ш. Амонашвілі, І. Бех, М. Бубер, І. Кант, О. Кононко, В. Лекторський, Дж. Локк, А. Маслоу, К. Роджерс, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, М. Уолцер); сучасні концепції дошкільного виховання (Л. Артемова, А. Богуш, Л. Калуська, О. Кононко, Н. Лисенко, Т. Поніманська та ін.); психологічні закономірності розвитку дітей дошкільного віку (Л. Долинська, О. Запорожець, Д. Ельконін, Г. Костюк, А. Люблінська, В. Мухіна, О. Скрипченко та ін.); закономірності морального розвитку особистості в дошкільному віці (Л. Артемова, Р. Буре, В. Кузьменко, В. Нечаєва, Ю. Приходько, Т. Поніманська та ін.) та закономірності процесу соціалізації дошкільника (А. Богуш, Н. Гавриш, В. Кузь, І. Рогальська та ін.). Проте, в науковій літературі простежується епізодичність дослідження проблеми виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини XX – початку XXI ст.

З'ясовано, що толерантність означає не просто терпимість у розумінні зовнішньої стриманості, примусової необхідності не виходити за межі пристойної поведінки в суспільстві, а й свідоме прийняття цінності того розмаїття, що дарує навколишній світ, визнання права і свободи людини з її власними традиціями, переконаннями, стилем життя, поглядами тощо. Встановлено, що сформованість терпимості засвідчує зрілість особистості, основи якої

закладаються ще з раннього дитинства. У соціальному значенні терпимість означає, що людина приймає іншу людину або соціальну групу, чия відмінність від навколишньої більшості викликає у неї незгоду, а, інколи, роздратування.

На основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних праць нами запропоновано власне визначення толерантності як здатність до партнерства та співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання/прийняття різноманіття й рівності інших. Уточнено також сутність таких дефініцій, як: «толерантні взаємини», «толерантне комунікативне середовище», «педагогіка толерантності», «психологія толерантності» та ін.

Вивчено праці вітчизняних і зарубіжних учених, що є дотичними до тематики нашого дослідження: Є. Антипова, Л. Артемова, І. Беха, А. Богуш, О. Будник, Г. Васяновича, Н. Грама, О. Захаренко, Ю. Іщенко, О. Кононко, К. Крутій, В. Пісоцького, Н. Сербіна, Ю. Терещенко, Т. Піроженко, Т. Поніманської, О. Семенова, Т. Степанової та ін., на основі яких окреслено основні напрями виховання дошкільників у руслі толерантності: формування позитивного і дружнього ставлення до оточуючого світу; розвиток самостійності та формування навичок взаємодії з іншими людьми; виховання у дусі діалогу, підготовка до діалогічного спілкування; виховання почуття національної приналежності та солідарності. Вирішенню проблеми формування толерантності у дошкільників передбачає спеціально організований освітній процес, одним із завдань якого є навчання вихованців правил шанобливого ставлення до різних людей, народів, культур, правил милосердної і терпимої взаємодії різних соціальних і національних груп. Адже саме на цьому етапі життєвого шляху дитина потрапляє у колектив (однолітків, дорослих), де виникають взаємостосунки з представниками різних мікросоціумів, традицій, поглядів, життєвого досвіду і формуються комунікативні навички.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, визначені специфічні особливості розвитку, характерні прояви у взаєминах між дітьми дошкільного віку і результати спостереження за ними уможливили визначення специфічних педагогічних умов ефективного виховання толерантності у ЗДО: цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів та сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища; формування ключових компетентностей і наскрізних умінь у дітей (керувати емоціями, співпрацювати у колективі); застосування спеціально підібраних педагогічних форм і методів для ефективною реалізації поставлених цілей; взаємодія педагога і дитини.

Виокремлено етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.:

- І етап – 1959–1989 рр. – прийняття основних положень про захист прав дитини, виховання її на засадах гуманності, взаєморозуміння, терпимості, миру і загального братерства (на рівні

проголошення Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації прав дитини» (20 листопада 1959 року); наявність соціально-політичного радянського імперативу і недостатня кількість творів соціокультурного спрямування; виховання дітей дошкільного віку в українських ЗДО в дусі колективізму, надмірної слухняності та терпимості;

- II етап – 1989–1995 рр. – визнання правового статусу дитини, необхідності її виховання за принципами свободи, рівності, солідарності, гідності, терпимості і миру (прийняття «Конвенції про права дитини», 20 листопада 1989 р.); удосконалення форм і методів у системі дошкільної освіти України;

- III етап – 1995–2000 рр. – система освіти визнана дієвим інструментом виховання толерантності дитини відповідно (прийняття «Декларації принципів толерантності», резолюція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р.), відбувається відродження традицій національного дошкілля, активний творчий пошук педагогів щодо створення дидактичних посібників для ЗДО, в українській дитячій літературі домінують теми особистісної взаємодії, розуміння морально-психологічного стану людини та її соціального оточення;

- IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України у руслі педагогіки толерантності та гуманізації (впровадження Державного стандарту дошкільної освіти (2021 р.) на засадах компетентнісного підходу відповідно до міжнародних стандартів якості; у дитячій літературі цього етапу вирізняються віршовані та прозові твори на різні теми толерантності (гендерної, інклюзивної, міжкультурної, расової, релігійної та ін.).

У другому розділі «**Зміст української дитячої літератури та її значення у вихованні толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.)**» досліджено методологічні засади аналізу дитячої літератури з виховання толерантності, розглянуто виховний потенціал української дитячої літератури для дітей дошкільного віку, схарактеризовано жанрово-тематичну класифікацію дитячої літератури за періодами, визначено тенденції та особливості розвитку української дитячої літератури другої половини XX – початку XXI ст., проаналізовано зміст віршованих і прозових творів як засобу виховання толерантності в дітей дошкільного віку.

Дуальний характер дитячої літератури, яка вміщує як твори, написані для дітей, так і ті, що увійшли до кола дитячого читання, хисткі вікові рамки читацької аудиторії обумовили різні підходи до її визначення: цілзорієнтований, диференційний, функційний. У рамках першого – дитяча література репрезентується за її спрямованістю на досягнення відповідних цілей розвитку жанрової, тематичної системи суголосно з розвитком дитячих інтересів. Дослідники, які використовують другий (диференційний) підхід концентрують увагу на розмежуванні дитячої літератури, літератури для дітей тощо. У межах нашого дослідження дитячу літературу розуміємо як специфічний різновид літератури з власним каноном, який складається із

сукупності художніх творів, зорієнтованих на дитячу аудиторію, створених з урахуванням вікових, фізіологічних та психологічних особливостей реципієнтів, їх запитів та уподобань.

Методологічні підходи до аналізу дитячої літератури формують способи дослідження її потенціалу, зокрема, педагогічного. На основі вивчення наукової літератури виокремлено історико-літературний і порівняльно-типологічний підходи в дослідженнях. Перший передбачає дослідження у «вертикальному» напрямі, коли береться до уваги прогрес одного феномена в його історичному розвитку (еволюції); тоді як порівняльно-типологічний, горизонтальний, зорієнтований на порівняння різних творів, текстів різних авторів з різних культур на основі встановлення схожості й відмінності та їх впливів на розвиток дитячої літератури, отже, і її виховних ресурсів. У цьому дослідженні застосовано обидва підходи: перший – для визначення загального історичного тла в осмисленні толерантності для виховання дітей засобами дитячої літератури; другий – з метою виявлення тих змістових аспектів літературних творів, завдяки яким і здійснюється формування відповідних якостей характеру і навичок поведінки. Особливу увагу приділено поєднанню художнього тексту та ілюстрації, оскільки саме вони допомагають дитині глибше пізнати смисл тексту, увійти у світ описуваних подій. Сучасні дитячі книжки ілюструються кращими художниками, але їх внесок у розвиток дитячої книжки залишається практично поза увагою дослідників.

Проаналізовано такі сучасні тенденції розвитку дитячої літератури: мовностильову («кінематографічна проза»), сюжетно-жанрову (перетікання сюжетів і жанрів з літератури для дорослих в літературу для дітей, урізноманітнення жанрів дитячої літератури за рахунок переосмислення традиційних жанрів, їх міксування, виникнення нових), проблемно-тематичну (відображення суспільного запиту щодо книг і використання ровесника-протагоніста твору), маркетингову (серіалізація твору / персонажа), композиційну (широке застосування прийомів саспенсу й екшену), реалізацію нею мультикультурного «концепту інакшості» (висвітлення соціальних, расових, віросповідальних, гендерних і фізичних відмінностей між людьми).

Установлено, що модель дитячого читання XXI ст. орієнтується на твори, які сприятимуть тому, що юний читач швидше дорослішає, а також вмінню пристосуватися і віднайти своє місце в соціумі. З'ясовано, що одним із напрямів вивчення дитячої літератури є її розгляд у межах мультикультурної комунікації: мультикультурна література презентує «концепт Інакшості», тобто висвітлює соціальні, расові, віросповідальні, гендерні та фізіологічні відмінності між людьми; ламає стереотипи та упередження, що слугують бар'єрами у вихованні толерантності. Отже, це дає можливість молоді пристосуватися в різноманітному суспільстві, прищепити дитині почуття поваги, толерантності до людей з особливостями психофізичного розвитку, способу життя та тих вірувань оточуючих, які відрізняються від власних тощо.

Проведений аналіз дозволив узагальнити підходи дослідників, які займалися вивченням особливостей дитячої літератури і пропонують її класифікувати на декілька типів залежно від: *комунікативної спрямованості* (твори для дітей, тексти з подвійною рецепцією (дорослим і дітям), власна словесна творчість); *функціональності* (науково- та художньо-пізнавальна, естетична і розважальна література); *віку реципієнтів* (для дошкільників, дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку); *гендерної зорієнтованості* (дівочі та хлоп'ячі).

Визначено дієвість прозових творів щодо формування толерантності як риси особистості, починаючи із дошкільного віку. Вивчення педагогічного потенціалу української прози для дітей розпочато із фольклору (казок), розвинуто через дослідження виховної спрямованості казок В. Сухомлинського, а також творів Н. Забіли, О. Іваненко, О. Олеся, М. Рильського, М. Трублаїні та ін.

Доведено, що друга половина ХХ ст. позначена певним занепадом літератури для дітей і літературного процесу в цілому. Центральним явищем у цей період став перехід до постмодернізму. Пізній сталінізм, «відлига», застій, перебудова і сучасні реформи – суспільно-політичні процеси літератури другої половини ХХ ст., які українській літературі доводилося пережити для повноцінного і вільного розвитку. Постійні політичні переслідування, стримування і повсюдний контроль, регулярна опіка і цілеспрямоване керівництво – все це не дозволяло письменникам радянського періоду вільно висловлювати свою думку і художньо відобразити історичні події і дійсність українського життя. Часом певного застою і кризи для української дитячої літератури став період 90-их рр. ХХ ст. Це пов'язано безпосередньо з політичною ситуацією, насамперед зі складним державотворчим процесом в Україні, що, безумовно, позначився на літературі звуженістю мотивів, сюжетів та образів, які пропонувалися дітям.

Розвиток літератури для дітей на сучасному етапі характеризуємо такими ознаками: відсутністю тематичних обмежень; доланням табуованих тем, які існували в радянській літературі; збагаченням жанрової різноманітності; міжвіковій тенденції домінування фантастичного над реальним; у літературі для читачів старшого шкільного віку – превалує реалістична проза, «м-реалізм»; поетичні тексти адресовано здебільшого дітям дошкільного та молодшого шкільного віку, тоді як прозові – читачам-підліткам і юнацтву; в центрі оповіді перебуває дитина з її складним і неоднозначним внутрішнім світом, змальованим у головному герої; поглиблюється психологічна характеристика персонажів; переосмислюються як фольклорні, так і образи, зароджені у попередні періоди; відбувається зміна у функціонального призначення дитячої літератури (навчати, виховувати, реалізовувати і збагачувати комунікативний досвід, пропонувати новий емоційний досвід, розважити).

Виявлено, що наявність у книгах для дітей специфічних тем, у тому числі – толерантність, сюжетів, образів є важливою, однак, зазвичай, сюжетно-образна система не є пріоритетним

критерієм, що визначає вікову категорію читачів. Більш важливим є критерій доцільного вибору засобів розкриття сюжету, вибудовування образу як зразка для ідентичності дитини, їх доступності для розуміння дітьми. Внутрішнє протиріччя дитячої літератури полягає в тому, що вона має достатньо жорстко окреслену цільову (вікову) аудиторію, тому процес створення твору для дітей є складним, і це, вочевидь, лягло в основу диференціації означень дитячої літератури й літератури для дітей. З огляду на проведений аналіз науково-педагогічної літератури та зразків української дитячої літератури, можемо стверджувати, що сучасна українська література містить значну кількість творів, вагомим значущістю порушених у них проблем і розкритих тем, а отже й таких, що можуть здійснювати потужний вплив на формування особистості, виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

У третьому розділі **«Перспективи використання української дитячої літератури досліджуваного періоду для підвищення ефективності виховання толерантності у дітей дошкільного віку на сучасному етапі»** представлено результати вивчення стану окресленої проблеми у практиці дошкільної освіти, розроблено методичні аспекти роботи з конкретними текстами на літературних заняттях у ЗДО та висвітлено перспективи впровадження ідей виховання толерантності у дошкільників засобами художньої дитячої літератури досліджуваного періоду.

Для вивчення стану досліджуваної проблеми в сучасній практиці дошкільної освіти проведено анкетування з допомогою Google Forms, яким охоплено 200 педагогів ЗДО різних регіонів України (вибірку становили вихователі з різним педагогічним стажем роботи). У результаті опитування виявлено їхнє розуміння сутності толерантності у вихованні дошкільників, найбільш поширені причини і види інтолерантності у ЗДО, ефективні, на думку респондентів форми, методи і прийоми роботи з творами художньої дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. тощо. Так, за даними педагогів, дієвими у вихованні толерантності у дітей є також такі форми і методи роботи, як: театралізована діяльність дошкільнят за сценаріями, в основі яких – казки народів світу, свята та інші масові форми для знайомства дітей з культурою і традиціями свого народу та народів світу (38,5 % від загальної кількості опитаних), складання казок та історій самими дітьми; інсценування казок (33 %), свята й інші масові форми для знайомства дітей з культурою і традиціями свого народу та народів світу, рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії (39 %).

З'ясовано, що більшість вихователів вказують на значення ігор з використанням творів художньої літератури у вихованні толерантності у дітей. Так, 129 осіб (64,5 % від загальної кількості респондентів) вважають доцільним практикувати сюжетно-рольові ігри за мотивами прочитаних творів, рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії; 125 осіб (62,5 %) –

дидактичні ігри про толерантність; 90 вихователів (45 %) – рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії.

Виокремлено пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги: а) цілісне сприйняття світу, формування у дошкільнят когнітивних уявлень про толерантність та виховання толерантної поведінки; б) зацікавлення дитини книгою і читанням (робота з текстом та ілюстраціями) з подальшим осмисленням прочитаного і власними висновками щодо зображених поведінкових ситуацій; в) організація інтерактивної взаємодії, творчої діяльності та практикування сюжетно-рольових ігор, інсценізацій задля забезпечення формування поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності у дошкільників.

Таким чином, ефективним засобом виховання толерантності у дошкільників слугує дитяча книга та такі види роботи: обговорення змісту тексту, моделей поведінки героїв та ілюстрацій, творча та інша діяльність задля наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів. Підтверджено, що запорукою досягнення мети є правильний підбір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей сприймання змісту художнього твору дошкільниками. Таким критеріям відповідають оповідання на морально-етичну тему В. Сухомлинського, вірші, казки та оповідання сучасних українських письменників: К. Бабкіної, Н. Гербіш, Г. Малик, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Г. Фальковича та ін.

Перспективним вважаємо емпіричне дослідження впливу прочитаних чи прослуханих книг на прояви толерантної поведінки дошкільників у повсякденному житті; аналіз апробації розробленої методики виховання толерантності засобами дитячої літератури.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу історико-педагогічної, філософської, психологічної літератури та інтернет-ресурсів вітчизняних та зарубіжних учених нами *уточнено* сутність основних понять дослідження: «толерантність/інтолерантність», «рівні толерантності», «толерантні відносини», «виховання толерантності у дітей дошкільного віку», «комунікативне толерантне середовище ЗДО» тощо. Так, *толерантність* трактуємо як здатність до партнерства та співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання/прийняття різноманіття й рівності інших.

Вивчення стану означеної проблеми в історико-педагогічному контексті дає підстави стверджувати про її недостатнє науково-методичне розроблення з урахуванням сучасних освітніх викликів: євроінтегрування, використання прогресивного зарубіжного досвіду та національних традицій виховання толерантності, особливості реформування системи дошкільної освіти в Україні та роботи ЗДО в умовах воєнного стану, використання інноваційних тенденцій у психолого-педагогічній науці, як: психологія толерантності, педагогіка толерантності, педагогіка

людино- (дитиноцентризму), педагогіка гуманізму, особистісно орієнтоване виховання, педагогічна етика та естетика у вихованні тощо.

З'ясовано, що проблема виховання толерантності висвітлена у дослідженнях українських учених, зокрема: виховання толерантності у молодших школярів (О. Брянцева, Е. Койкова), підлітків (О. Безкоровайна, О. Волошина, О. Грива); старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції (О. Матієнко); студентів вищих педагогічних закладів освіти у процесі оволодіння іноземною мовою (Т. Білоус); майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (Ю. Тодорцева) та ін. Деякі аспекти виховання моральної особистості дошкільника, його духовності, гуманності відображено у публікаціях таких авторів, як: Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Гончаренко, Л. Врочинська, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманська, Н. Цуканова та ін.

2. Виокремлено етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): I етап – 1959–1989 рр. – прийняття Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації прав дитини» (20 листопада 1959 року); II етап – 1989–1995 рр. – затвердження «Конвенції про права дитини», 20 листопада 1989 р.) та вдосконалення виховних форм і методів у системі дошкільної освіти України; III етап – 1995–2000 рр. – визнання «Декларації принципів толерантності» (резолуція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р), активне відродження традицій національного дошкілля; IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України на засадах компетентнісного підходу, Державного стандарту дошкільної освіти (2021), міжнародних стандартів якості.

3. *Проаналізовано* педагогічний потенціал української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Встановлено, що на виховання особистості дошкільників значний виховний вплив має українська дитяча література, яка насичена цінними для розвитку дитини психологічними моделями поведінки, аксіологічним спрямуванням, життєвим досвідом і традиціями українців: образ, який виникає у свідомості дитини за змістом прослуханого прозового чи віршованого тексту сприяє розвитку абстрактного мислення, розвиває у дитини етико-естетичні почуття; дитячі літературні тексти є незамінним джерелом виховання любові до оточуючих, Батьківщини; ефективний педагогічний засіб розвитку мовлення, мислення, що охоплює різні сфери духовного життя дитини.

Виявлено, досягнення мети щодо виховання толерантності слугує також правильний вибір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей дошкільного періоду, сприймання змісту художнього твору тощо; відповідно визначеним критеріям відповідають оповідання на морально-етичну тему В. Сухомлинського, вірші, казки та оповідання сучасних

українських письменників: К. Бабкіної, Н. Гербіш, Г. Малик, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Г. Фальковича та ін.

4. *Охарактеризовано* зміст і специфіку поетичних та прозових творів української дитячої літератури у межах досліджуваного періоду на предмет її використання у ЗДО для виховання толерантності дошкільників.

Аналіз змісту творів української дитячої літератури (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) засвідчив достатній рівень загального толерантного спрямування прозових і віршованих текстів, однак виявлено недостатню кількість науково-методичного забезпечення для належного педагогічного супроводу вихователів ЗДО у вихованні різних видів толерантності в дітей дошкільного віку (гендерної, релігійної, расової, міжкультурної, інклюзивної тощо). *Доведено* необхідність інтегрування різних підходів до виховання толерантності у форматах особистісно орієнтованого, компетентнісного, гуманістичного, що відповідає сучасним вимогам до організації освітнього процесу у ЗДО, підвищення ефективності формування діалогічної компетентності на основі використання текстів із толерантною спрямованістю. Отож, основним засобом виховання толерантності сучасних дошкільників визнано прозові і віршовані тексти української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Вивчення педагогічного феномену толерантності *уможливило розкриття* специфіки поетичних і прозових творів щодо виховання толерантності у дітей дошкільного віку, а саме: запозичення сюжетів, образів; сталість світобудови та правил гри; казково-міфологічна модель часопростору; інтертекстуальність; інноваційність і креативність у використанні методів і прийомів; урахування особливостей цільової аудиторії дошкільного дитинства; актуалізація національних та інтернаціональних ідей (українських традицій і прогресивного зарубіжного досвіду); особливості образу головного персонажа тощо. *Наголошено*, що основною особливістю дитячої літератури досліджуваного періоду є її специфічний вплив на особистість дошкільника, його емоційно-почуттєву сферу, емпатійність, адже картини прочитаного (прослуханого) твору зворушують, викликають певні позитивні / негативні емоції, «запрограмовані» письменником чи поетом.

5. *Вивчено* стан досліджуваної проблеми у сучасній практиці закладів дошкільної освіти: результати проведеного опитування педагогів ЗДО різних регіонів України дали змогу виявити їхнє розуміння змісту толерантності/інтолерантності в сучасних умовах; виявити форми, методи прийоми та твори дитячої літератури, які є предметом використання ними у роботі з дошкільниками,

Досліджено, що найбільш поширеними типами інтолерантності у ЗДО, за даними вихователів є мовна, інклюзивна, а також релігійна і гендерна; а з-поміж причин прояву такої поведінки у ЗДО майже половина респондентів (42,5 %) вказали надмірну зверхність дітей і їхніх

батьків, що пояснюється вищим соціальним чи матеріальним статусом; 35 % – непорозуміння між батьками і вихователями щодо методів і прийомів виховання дитини у ЗДО. Виявлено, що різні форми і методи роботи з дитячою книгою третина опитаних педагогів (33,3 %) проводять 1 раз на тиждень, 13,5 % – один раз на місяць, 27 % – 2 рази на тиждень і 23,5 % – щодня; при цьому 65,5 % із них зізнались, що іноді відчують труднощі у розв'язанні деяких конфліктних ситуацій інтолерантності у ЗДО, однак намагаються долати їх.

Підтверджено, що для виховання толерантності у дітей 54 % опитаних педагогів ЗДО використовують вірші Наталії Забіли та Марії Пригари; 58,5 % – повчальні притчі і байки. Однак усі респонденти ствердно відповіли щодо значного виховного потенціалу художньої літератури для дітей кінця ХХ – початку ХХІ ст.

На основі проведеного опитування вихователів та аналізу художніх творів для дітей окресленого періоду *рекомендовано* ті, які містять найбільш виразний зміст для виховання толерантності: вірші Григорія Фальковича («Про заздрощі», «Про любов»), Галини Малик («Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій»), оповідання Оксани Кротюк («Друг», «Літачок», «Негарна звичка»), казки Лесі Мовчун («Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша»), Зірки Мензатюк («Тисяча парасольок», «Загублене серце»), Богдани Матіяш («Казки Різдва»), Надійки Гербіш («Одного разу на Різдво») та ін.

Запропоновано педагогічний інструментарій для підвищення ефективності виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури, зокрема, окреслено основні умови використання дитячої книги як засобу формування когнітивного, мотиваційного й поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності дітей:

1) активна і систематична робота з дитячою літературою на теми толерантності (інтолерантності) під час літературних занять і повсякденної діяльності;

2) належна організація читання/розповідання як спільної партнерської взаємодії дорослого з дітьми з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей;

3) добір дієвого педагогічного інструментарію (бесіди, інсценізації, сюжетно-рольові ігри, перегляд екранізацій, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо);

4) поєднання різних за функціональними параметрами груп методів й форм роботи на основі прочитаного/прослуханого: формування свідомості або переконування (бесіда, діалог, метод прикладу), формування суспільної поведінки (вправління, привчання, доручення, сюжетно-рольові ігри, драматизації), стимулювання діяльності та поведінки (змагання, заохочення, інсценізації, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо), контролю й аналізу рівня вихованості (педагогічне спостереження, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки дітей тощо).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів роботи з виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що зумовлює потребу в подальших наукових розвідках. Наступними кроками до вирішення проблеми може бути підготовка майбутніх педагогів до виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами прозових і віршованих текстів досліджуваного періоду з урахуванням сучасних реалій воєнного стану, євроінтеграційних процесів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Деленко В. Б. Дефініція «толерантності» як наукова проблема. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія педагогічна*. Львів, 2016. Вип. 31. С. 28–36.

2. Деленко В. Б. Педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків дітей у дошкільному навчальному закладі. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсонський державний університет. Херсон, 2017. Вип. 76 (2). С. 13–18.

3. Деленко В. Б. Українська дитяча література як джерело виховання толерантності в дітей дошкільного віку. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 61. С. 77–80.

4. Ростикус Н. П., Деленко В. Б. Використання віршованих творів української дитячої літератури з толерантною спрямованістю в закладі дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 47. С. 277–280.

5. Деленко В. Б. Перспективи впровадження ідей виховання толерантності в дошкільників засобами сучасної дитячої літератури в освітній процес ЗДО. *Освітні обрії*, 2022. 2 (55). С. 4–11.

Статті у закордонних наукових виданнях

6. Деленко В. Б. Толерантність у літературно-художній спадщині В. Сухомлинського. *Revistă științifică progresivă*, 2019. No 1. p. 5–15.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Деленко В. Б. Толерантність як категорія педагогічної етики. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26-27 серпня 2016 р.), Класичний приватний університет, 2016. С. 17–19.

8. Деленко В. Б. Нестандартні прийоми малювання як засіб активізації творчого самовираження старших дошкільників. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 1. С. 14–16.

9. Деленко В. Б. Характеристика та умови формування толерантності у педагогічному середовищі. *Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності: тези доповідей теоретико-практичного семінару*, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 68–71.

10. Деленко В. Б. Виховання толерантних відносин між дітьми старшого дошкільного віку під час ігрової діяльності. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. Марії Чепіль. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 84–87.*

11. Деленко В. Б. Філософія толерантності у казках В. Сухомлинського. *Філософія для дітей. В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Педагогічні читання: Збірник наук.-метод. праць / За заг. ред. О.В. Сухомлинської, О.Я. Савченко. Житомир. 2017. С.49–56.*

12. Деленко В. Б. Милосердя як складова толерантного виховання підростаючого покоління: *тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Наукова молодь–2017»*. Київ, 2017. С. 36–40.

13. Деленко В. Б. Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 63–67.*

14. Деленко В. Б. Педагогічні умови становлення творчої активності дитини в контексті наступності дошкільної і початкової ланок освіти. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. Вип. 6. С. 57–62.*

15. Деленко В. Б. Толерантність в контексті педагогічної культури викладача. Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри; тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 22-23 листопада. 2022 р. С. 26–28.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

16. Деленко В. *Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів*. Львів: Простір-М. 2022. 48 с.

АНОТАЦІЇ

Деленко В. Б. Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2023.

У дисертації на основі аналізу історико-педагогічної, філософської, психологічної літератури вітчизняних і зарубіжних учених, інтернет-ресурсів обґрунтовано актуальність проблеми, уточнено сутнісні ознаки базових понять дослідження «толерантність/інтолерантність» «рівні толерантності», «толерантні відносини», «виховання толерантності у дітей дошкільного віку», «комунікативне толерантне середовище закладу дошкільної освіти», «дитяча література», «література для дітей». Толерантність трактуємо як здатність до партнерства і співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання / прийняття різноманіття й рівності інших.

Визначено етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: I етап – 1959–1989 рр. – прийняття основних положень про захист прав дитини, виховання її на засадах гуманності, взаєморозуміння, терпимості, миру і загального братерства; II етап – 1989–1995 рр. – визнання правового статусу дитини, необхідності її виховання за принципами свободи, рівності, солідарності, гідності, терпимості і миру; III етап – 1995–2000 рр. – система освіти визнана дієвим інструментом виховання толерантності дитини, відбувається відродження традицій національного дошкілля, активний творчий пошук педагогів щодо створення дидактичних посібників для ЗДО, в українській дитячій літературі домінують теми особистісної взаємодії, розуміння морально-психологічного стану людини та її соціального оточення; IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України у руслі педагогіки толерантності та гуманізації (впровадження Державного стандарту дошкільної освіти (2021 р.) на засадах компетентнісного підходу відповідно до міжнародних стандартів якості).

Проаналізовано педагогічний потенціал української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., виокремлено конструктивні ідеї щодо актуалізації історико-педагогічного досвіду виховання толерантності у дітей дошкільного віку з урахуванням сучасних інноваційних освітніх тенденцій. Встановлено, що на виховання особистості дошкільників значний вплив має українська дитяча література, яка насичена цінними для розвитку дитини психологічними моделями поведінки, аксіологічним спрямуванням, життєвим досвідом і традиціями українців.

Охарактеризовано зміст і специфіку поетичних і прозових творів української дитячої літератури у межах досліджуваного періоду на предмет її використання у закладі дошкільної освіти (ЗДО) для виховання толерантності дошкільників. Обґрунтовано методи виховання толерантності у дітей дошкільного віку (формування свідомості, емоційного розвитку та самовиховання, організації діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків)

та підходи до виховання толерантності (гуманістичний, компетентнісний, особистісно орієнтований, педагогічний, психологічний).

Вивчено стан досліджуваної проблеми у сучасній практиці ЗДО: результати проведеного опитування педагогів-дошкільників різних регіонів України дали змогу виявити їхнє розуміння змісту толерантності/інтолерантності в сучасних умовах; виявити форми, методи прийоми та твори дитячої літератури, які є предметом використання ними у роботі з дітьми. За результатами опитування вихователів та аналізу художніх творів для дітей окресленого періоду рекомендовано ті, які містять найбільш виразний зміст для виховання толерантності (вірші Григорія Фальковича «Про заздрощі», «Про любов», Галини Малик «Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій», оповідання Оксани Кротюк «Друг», «Літачок», «Негарна звичка», казки Лесі Мовчун «Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша», Зірки Мензатюк «Тисяча парасольок», «Загублене серце» та ін.). Запропоновано педагогічний інструментарій для підвищення ефективності виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури. Окреслено пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги досліджуваного періоду.

Ключові слова: українська дитяча література, толерантність/інтолерантність, толерантні відносини, толерантне комунікативне середовище, виховання толерантності, діти дошкільного віку.

Delenko V. B. Ukrainian children's literature as a means of teaching tolerance to preschool children (second half of the 20th - beginning of the 21st century). On manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk, 2023.

In the dissertation, based on the analysis of historical-pedagogical, philosophical, and psychological literature of domestic and foreign scientists, and Internet resources, the relevance of the problem has been substantiated. The essential features of the basic concepts of the study “tolerance/intolerance”, “levels of tolerance”, “tolerant relations”, “teaching tolerance to preschoolers”, “communicative tolerant environment of preschool education institution”, “children’s literature”, “literature for children” are given. Tolerance is considered as the ability to collaborate and cooperate, the willingness to accept others, regardless of differences; tolerance for other opinions, beliefs, and behavior, recognition/acceptance of diversity, and equality of others.

The stages of the development of the theory and practice of teaching tolerance to preschool children (second half of the 20th – beginning of the 21st century): I stage – the adoption of basics on the

protection of children's rights, their education based on humanity, mutual understanding, tolerance, peace, and general fraternity; II stage – 1989-1995 – recognition of the children legal status, the necessity to educate them according to the principles of freedom, equality, solidarity, dignity, tolerance, and peace; III stage – 1995–2000 – the education system was recognized as an effective tool for the development of a child's tolerance, the revival of national preschool traditions, educators' active creative search for didactic aids for preschool children, themes of personal interaction, perception of the moral and psychological state of a person and his/her social environment dominate in Ukrainian children's literature; IV stage – 2000–2022 – the reformation of the Ukrainian preschool education system in the direction of pedagogy of tolerance and humanization (implementation of the State Standard of Preschool Education (2021) based on the competence approach in accordance with international quality standards.

The pedagogical potential of Ukrainian children's literature of the second half of the 20th – the beginning of the 21st century has been analyzed, and constructive ideas regarding the actualization of the historical and pedagogical experience of teaching tolerance to preschoolers have been highlighted, considering modern innovative educational trends. It has been proven that Ukrainian children's literature, enriched with psychological models of behavior, axiological orientation, life experience, and traditions of Ukrainians that are valuable for the child's development, has a significant impact on preschoolers' personality development.

The content and specifics of poetic and prose works of Ukrainian children's literature within the studied period are characterized by the purpose of their use in the preschool education institution (PEI) for teaching tolerance to preschoolers.

The state of the problem under study in modern PEI practice has been studied: the results of the survey of preschool teachers from different regions of Ukraine made it possible to reveal their awareness of the content of tolerance/intolerance in modern conditions; to identify the forms, methods, techniques, and works of children's literature that are the subject of their use in working with children. According to the results of the survey of educators and the analysis of artistic works for children of the outlined period, those that contain the most expressive content for teaching tolerance are recommended (Hryhoriy Falkovich's poems "About Jealousy", "About Love", Galyna Malyk's "Scary Girl", "Crooked Mirror", "Greedy Andrew", Oksana Krotiyuk's stories "Friend", "Airplane", "Bad Habit", Lesya Movchun's fairy tales "A Harp for a Spider", "Social Party", "Little Wind", "Silence", Zirka Menzatyuk's "One Thousand Umbrellas", "Lost Heart", etc.). Pedagogical tools for increasing the effectiveness of teaching tolerance to preschool children by means of Ukrainian children's literature are proposed. The priority directions of educators working with preschoolers for the purpose of teaching tolerance by means of children's fiction books of the studied period have been outlined.

Keywords: Ukrainian children's literature, tolerance/intolerance, tolerant relations, tolerant communicative environment, teaching tolerance, preschoolers.